

Світлана Бартіш,
асистент кафедри іноземних мов,
аспірант кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

«МОЛОДА УКРАЇНА» ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВОЛЮЦІЮ КОНЦЕПТУ «ДИТИНСТВО»

У статті аналізується розуміння концепту «дитинство» в Україні в кінці ХІХ—поч. ХХ ст., у контексті еволюції цього концепту розглядаються особливості творення і функціонування часопису «Молода Україна», підкреслено унікальну роль редакторсько-видавничої діяльності Олени Пчілки.

Ключові слова: дитинство, дитяча періодика, коло дитячого читання, «Молода Україна», Олена Пчілка.

Svitlana Bartish

«Moloda Ukrayina» o/Olena Pchilka: to the question of the evolution of concept «childhood»

In this article is analyzed the understanding of concept «childhood» in the late 19th and early 20th centuries. In the context of the evolution of this concept are considered the particularities of the creation and the functioning of the magazine «Moloda Ukrayina» («Young Ukraine»), emphasized the unique role of editorial and publishing activities of Olena Pchilka.

Key words: childhood, children's periodicals, children's reading circle, «Moloda Ukrayina» («Young Ukraine»), Olena Pchilka.

Питання про те, що таке дитинство у порівнянні з дорослістю, чи, коли починається або закінчується дитинство, чи може людина сприймати себе «вічною дитиною» належать до тих, які можуть мати різну відповідь залежно від історичних, психологічних, соціальних та інших умов. Дитинство не визначається біологічно, оскільки в наших генах нема інформації про те, у якому віці людину слід вважати дитиною. Проблема дитинства знаходиться на стику наук: філософії і психології, соціології й археології, антропології й етнографії, історії культури і літературознавства. Дитинство - це явище всім відоме, але мало зрозуміле. Діана Мамичева наголошує на тому, що дитина є творінням культури дорослих людей, і в той же час, вона пристосовує і підкорює оточуючих, тобто змінює уже сформовані культурні зразки, норми ставлення до себе, виступаючи повноправним суб'єктом культури, а феномен дитинства піддається тим же змінам, кризам чи розквіту, що й культура [9]. Гізела Троммсдорфф трактує дитинство, з одного боку, як період часу, який розглядається суспільством та іншими інституціями як «особлива фаза людської біографії», з іншого боку вона розуміє дитинство, «як період індивідуального життєвого шляху, в якому закладаються основи для подальшого особистісного розвитку дитини» [22, 45]. Концепти *дитинство, цінність дітей, цілі і методи виховання чи соціальні контексти для дітей*, як розмірковує далі дослідниця, є суспільно зумовленими або культурно специфічними [там же]. Пізнання дитинства в науковій чи художній формі є невід'ємним від історії суспільства і його соціальної самосвідомості. Історично поняття дитинства пов'язується з певним соціальним статусом. Багато цікавих фактів було зібрано французьким демографом та істориком Філіпом Арієсом, який вперше конкретно показав, що дитинство - не просто природна універсальна фаза людського розвитку, а поняття, яке має складний, неоднаковий у різні епохи соціальний та культурний зміст. Ф. Арієса та його послідовників цікавлять соціальні установки, ставлення дорослого до дітей і дитинства. Те, як суспільство сприймає і виховує своїх дітей - одна з основних характеристик культури в цілому [3].

Мета статті - розглянути особливості творення і функціонування часопису «Молода Україна» Олени Пчілки в контексті еволюції концепту «дитинство».

Розглядаючи ставлення до дітей в традиційній культурі, Олександр Панченко акцентує, що діти в селянській культурі XIX - початку XX століть (!!!), яка на думку вченого, «тою чи іншою мірою відображала середньовічні моделі і способи соціалізації дитини», сприймалися в якості «маленьких дорослих», відмінність яких від дорослих «справжніх», повноправних розумілась не в психологічних, а в ритуально-міфологічних та етикетних категоріях [14]. Середньовічні уявлення про особливу владу батьків над дітьми, яка, на думку О. Панченка, «не підлягає раціональній оцінці», відобразились і в пізніших селянських повір'ях про містичну силу батьківського (і особливо - материнського прокляття). Дослідник припускає, що походження таких розповідей слід пов'язувати не стільки з давньоруськими дидактичними творами чи середньовічними етичними нормами в цілому, скільки з рудиментами архаїчних сімейних стосунків у традиційній селянській культурі. Варто зазначити, що в тих регіонах, де існують розповіді про наслідки батьківського прокляття, поширені дуже схожі історії про домашніх тварин (коровах, вівцях і т. д.), які пропадали в лісі через лайку хазяїнів. Звертаючись до безпосередніх рекомендацій щодо «опіки над чадами», які зустрічаються в давньоруській літературі, О. Панченко зауважує, що вони дуже одноманітні і засновані на уявленнях про жорстоку внутрішньо-сімейну субординацію, а також сугубо репресивних методах виховання. Беззаперечне підкорення дітей батькам, яке підтримується і усними повчаннями, і тілесними покараннями, було основою взаємовідносин у сім'ї [там же].

Концепт «дитинство» у його сучасному розумінні сформувався у західноєвропейській культурі у XVIII столітті. У цей час змінюється розуміння дитини та ставлення до неї, відкрито потребу дитини у вихованні та навчанні. Ці завдання були однаковою мірою покладені на сім'ю і школу. Американський історик Ллойд Демоз охарактеризував процесуальний характер «відкриття дитинства» та окреслив зміну стосунків «батьки-діти» від холодно-дистанційних стосунків в античні часи до емоційно-люблячих у наш час, епоху модерну. Розуміння дитини як особистості, що має відмінне від дорослого сприйняття світу, а також специфічні проблеми, притаманні саме дитячому вікові зародилось у європейській інтелектуальній свідомості під впливом ідей педагогів епохи просвітництва: француза Ж.-Ж. Руссо, який розробив теорію природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини, та німецьких філантропів на чолі з Й.Б. Базедовим, характерним для яких було спрямування одночасно на природне і розумове виховання. На українському інтелектуальному ґрунті ці ідеї дали перші паростки лише у другій половині XIX століття. Спершу ідеї нового виховання проявилися не як широке суспільне явище, а пройшли «апробацію» у сімейному колі української національної еліти.

Яскравим прикладом удалого родинного виховання та навчання стала сім'я Драгоманових. Розповідаючи про враження дитячих років (50-ті рр. XIX ст.), Ольга Драгоманова (Олена Пчілка - літ. псевдонім) писала: «В ту пору, коли в педагогіці шкільній і хатній *учити* мало синонім *бити*, - нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже, ми виростили, не убачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів з тілом і душею беззахисних дітей; для наставляння на добрий розум було тільки спокійне лагідне слово» [16, 425]. Засвоєні принципи сімейного виховання та навчання Олена Пчілка перенесла на своїх дітей, підтвердженням правильності яких стали їхні здобутки та звершення. Про це вона сама писала в листі від 25 лютого 1892 р. до професора Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки і з впевненістю можу сказати, що се мені удалося...» [18, 85].

Вирізнялось своєю прогресивністю, як на той час, ставлення до дітей у сім'ї Івана Франка. «Погляди і думки Франчихи про виховання дітей різнилися від тодішніх шаблонів, — згадувала товаришка і ровесниця Франкових дітей Софія Олесків-Фредорчакова, що часто бувала у домі Франків і відчула на собі виховний вплив Ольги Федорівни. — Вона ніколи не читала нам моралі, такої модної у тій добі. Дозволяла все. ...була крайньо демократична і передова в своїх поглядах» [13, 434]. Ольга Франко дуже «неохоче відмовляла в чомусь дітям» [20, 464] і ніколи їх фізично не карала. «...В нас вдома не було ані змушувань, ані побоїв, ані тілесно переконуючої тростини», — згадувала Анна Франко-Ключко [19, 317]. «Така ліберальність, «крайній демократизм» і навіть уседозволеність не завжди знаходили вираз у Франкових сучасників», — наголошує Н. Тихолоз [17, 90]. «...Поблажливість матері супроти дітей ішла часами до безграниць...», — здивовано констатував Олекса Волянський [5, 495]. А Михайло Павлик у листі до Михайла Драгоманова від 1 червня 1893 р. обурено писав: «...Фр[анкові] діти такі неблаговоспитані, що все рвуть (я раз сказав був словечко протів принципу Фр[анк]ів: дитині все можна, та почув від Фр[анчи]хи докори, <...> що в сімейних справах я деспот» [8, 227].

Зміна у ставленні до дитини й оцінки дитини вже не як дорослого, а як іншого — самодостатньо цінного сприяла визнанню існування особливої картини дитячого світу з притаманною йому специфікою світобачення та світовідчуття. Внаслідок цього на межі XIX та XX століть відбуваються дуже істотні зміни в українській літературі, зокрема у поступовому становленні дитячої літератури як особливого різновиду творчості. Поява в тогочасній літературі талановитих дитячих творів Івана Франка,

Михайла Коцюбинського, Леоніда Глібова, Олени Пчілки, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Гната Хоткевича, Богдана Лепкого та багатьох інших «заповнила суттєву прогалину в українській літературі й утворила класичне коло дитячого читання» [1, 40]. Характерним для цього періоду є поява спеціальних періодичних видань, адресованих українським дітям. Першим таким виданням стає львівський часопис «Дзвінок» (1890-1914). А з 1908 року на Наддніпрянській Україні почав щомісячно виходити в світ своєрідний літературний додаток до тижневика «Рідний край», призначений спеціально для дітей, журнал «Молода Україна», заснований, за словами О. Забужко, «доленосною для України жінкою» – Оленою Пчілкою [7, с. 427]. «Молода Україна» була першим дитячим часописом на Наддніпрянській Україні, який видавався рідною мовою, і її діяльність варто розцінювати «як винятково цінний досвід у контексті історії національної літератури для дітей» [2]. Видавати два часописи власним коштом Олені Пчілці було матеріально важко, тому й закликала вона підтримати дитяче видання, бо в ньому була «велика потреба і для сім'ї, і для школи, і для виховання свідомих українців» [4, 3]. «Діти, – писала Олена Пчілка, – се наш дорогий скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить від виховання» [15, Арк. 1]. Тому й рішення про видання «Молодої України» було зумовлене і потребами української школи і педагогіки, і особистими симпатіями самого редактора, і необхідністю прищеплювати національно-патріотичні цінності серед українського населення. Орієнтуючись на демократичні засади народного виховання, традиції світової літератури та національну дитячу класику, часопис, редагований Оленою Пчілкою акумулював унікальний досвід писання літератури для дітей. У спілкуванні з юним читачем автори «Молодої України» прагнули виробити «нову естетичну мову», яка «грунтувалась на кращих суспільно-культурних ідеях того часу» [2].

Спираючись на особистий досвід виховання, поєднаний із патріотичними переконаваннями, формувала Ольга Косач і видавничу програму «Молодої України». А. Мірошніченко, аналізуючи творчість письменниці для дітей, наголошує, що вона прагнула врятувати принципи, за якими, з її материнського досвіду, слід формувати людину, виростити свідомого українця. Виходячи зі свого досвіду виховання, Олена Пчілка була впевнена, що «дитина переживає почуття розпачливої туги за тим безпосереднім дитячим світосприйманням, де не було ніяких упереджень і умовностей. [...] У цю чисту дитячу душу треба ґрунтовно закласти духовні, етичні, естетичні начала, вагу яких важко переоцінити» [10, 5]. Тому й вся творчість Олени Пчілки сповнена любов'ю до людини, зокрема дитини, вихованню якої письменниця надавала такого великого, першочергового значення. Ця любов, за словами Н. Антипчук, «виявлялася в живому зацікавленні дитячим світом, прагненні прищепити дітям найвищі цінності народного світогляду» [2].

Журнал «Молода Україна» пропонував свої юним читачам низку різноманітних публікацій: казок, оповідань, поезії, які займали основну площу; смішинки, жарти (рубрика «Сміховинки»); загадки, задачі, ребуси; пізнавальні матеріали про людину і природу (розділ «Світознання»); історичне минуле України, визначних особистостей, про віру і духовність. Редакція журналу намагалася «хоть потрошки всім догодити» і кожен міг вибрати, «що кому до вподоби», адже тут було, як це заявлено в програмній статті, «багато і казочок, і пісеньок, і загадочок, і оповіданнів про життя світове...» [11,2]. На сторінках «Молодої України», як виключно україномовного часопису, Олена Пчілка прагнула переконати читачів у доцільності чи навіть необхідності вибору рідної мови, тому що вона стоїть в одному ряду з іншими європейськими мовами і є одночасно органічним носієм української національної культури. Тому й закликає кожного: «Будемо розмовляти, - розмовляти по-українському. Довго ми ждали сього. Всі

діточки мають свою часопись: французи — французьку, німці — німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців, для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова. Воно любе, як матрина ласка! Можна ж навчитися і по-іншому, по якому схотіти, — «що знати, за плечима не носити», — а таки своєю мовою не слід гордувати!.. Тішимося тим, що нам довелось говорити з українськими дітьми українським словом, в українській часописі. Бажаємо, щоб те слово знайшло щирий привіт!» [там же]. Значущими у цьому сенсі були переклади творів світової літератури. Поряд з переспівами та переказами вони вводили дитину до контексту світової культури. Тим самим утверджувався погляд на українську культуру і мову як на рівноцінну з іншими, а саму дитину такі твори, як вважає Н. Дзюбишина-Мельник, «європеїзували». Для Східної України, як зазначає далі дослідниця, винятково цінними були переклади з російської мови: вони ставили російську культуру і мову в один ряд з іншими, що сприяло формуванню самоідентичності дитини — носія української культури — через «типову для будь-якої культури опозицію своє, наше / чуже, їхнє» [6,108].

Зі сторінок «Молодої України» юні читачі познайомилися з надбаннями світової класики, серед яких «Діти» Віктора Гюго, «Дванадцять подорожніх», «Садочок» Ганса Крістіана Андерсена, «Різдвяне оповідання» Чарльза Діккенса, «Гуліверові подорожі» Джонатана Свіфта, «Таємниця діда Корнеля» Альфонса Доде та ін. Діти рідною мовою прочитали твори Олександра Пушкіна, Льва Толстого, Миколи Гоголя, Івана Тургенева, Михайла Лермонтова. Переважно більшість творів переклала сама Олена Пчілка.

Маючи великий досвід спілкування з малими читачами, редактор журналу використала могутній потенціал народної творчості. Особисто збираючи зразки фольклору і привчаючи до цього власних дітей, вона прагнула, щоб українські діти відчували красу рідної мови і глибину мудрості народу. Фольклорні твори, за словами Н. Дзюбишиної-Мельник, «зміцнювали народно-культурне підґрунтя дитячої субкультури, забезпечуючи вертикальний тип всієї української культури» [там же, 106].

Олена Пчілка дотримувалась переконання, що народна творчість і рідна природа є незамінним середовищем для формування особистості дитини. Ці примати відобразились і в доборі матеріалів до «Молодої України», і в дитячих творах самої письменниці. Юні читачі ознайомилися із поезіями Тараса Шевченка («Ой діброво, темний гаю!..», «Весняний вечір»), Лесі Українки («Літо краснее минуло»), Христі Алчевської («Весна»), Бориса Грінченка («На волю») та ін. Факт співробітництва в «Молодій Україні» завжди був умовним, тому що при фінансових дефіцитах Олена Пчілка не могла платити своїм авторам значних гонорарів. Але, як зазначає Н. Антипчук, агітація редактора Ольги Косач до співпраці, листування з різними особами, доведення благородності і слухності намірів дали свої наслідки: «чимало видатних українських письменників виступило на сторінках «Молодої України», засвідчивши тим самим солідарність із позицією Олени Пчілки, а також велику вагу, яку вони надають україномовним творам для дитячого читання» [1,42]. У творенні журналу взяли участь Степан Васильченко, Грицько Григоренко, Михайло Старицький, Олександр Олесь, Леся Українка. До авторів часопису долучилось чимало менш відомих, але не менш цікавих літераторів, серед яких Людмила Старицька-Черняхівська, Спиридон Черкасенко, Надія Кибальчич, Сергій Мартос, Андріан Кащенко, Григорій Коваленко, Клим Поліщук та ін. Дебютував на сторінках «Молодої України» і видатний в майбутньому український поет Максим Рильський.

Талант редактора Олени Пчілки вдало поєднався з талантом автора. Чимало різножанрових творів у журналі належать перу Олени Пчілки, серед них поезії, казки, оповідання, ціла низка п'єс, переклади та адаптації для дітей українською творів

російської, польської, західноєвропейської класичної літератури (Йоганна Вольфганга Гете, Генріха Гайне, Віктора Гюго, Олександра Пушкіна та ін.), опрацювання українського дитячого фольклору. У «Рідному краї» вона зізнавалась читачам: «... коли хотілось мені додати якесь відповідніше оповідання, чи віршик, чи розповідь зі світознання, чи якусь казочку, або сміховинку, чи щось інше, то сідала і писала сама, часом підписуючи своє ймення або становище, а часом ні» [12, 8]. Власну лектуру письменниці підписувала наступними іменами та псевдонімами: О. Косач, О. К., Олена Пчілка, Бабуся, Бабуся Олена, О. Б-а, П., К-ч, Кочубеївна, Княжна Кочубеївна, О. Колодяжинська, Олена Суботенкова, Цяцька та ін. Олена Пчілка одна з перших в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття почала писати для найменших (за словами Н. Дзюбишиної-Мельник, цю вікову категорію традиційно «обслуговував фольклор» [6, 108]), враховуючи їх вікові особливості. Авторка розробила й утвердила ряд тем з особливо значущими для дітей концептами. Специфічне «уявлення» дорослих про світ дитини, яке визначається панівною культурною концепцією, транслює Олена Пчілка за допомогою поетичних текстів. Концепт «сім'ї», який в суспільному уявленні українців є святинею і репрезентує шлюбне подружжя (чоловіка й жінку), дітей та інших близьких родичів, яскраво представлений у творчості письменниці. Пор.:

Вертаються школярки / Із школи додому. / Скільки втіхи, скільки щастя / Малому й старому! / Тато, мама дожидали, / А кого й бабуся, / А як хто, то, може, й втішив / Старого й дідуся. («Вертаються школярки»).

Згідно культурної моделі ідеальних родинних стосунків у сім'ї має існувати довірливе і шанобливе ставлення до батьків і водночас повага до дитячого світу. Таке розуміння знайшло своє відображення у віршах «Вишеньки-сережки», «Пісенька», «Мама і доня» та ін. Для прикладу:

Мене ненечка пестує / Та смаченьким все годує; / Я ж матусю поважаю / І слухняна виростаю. («Пісенька»).

А у вірші колисковій «Люлі, люлі...» чи не найповніше відображено турботу матері про долю своєї дитини:

Спи, моя доненько, спи, моя доленько! / Я колишу на руках: / А як заснеш, моя ясна зоренько, – / Сяду в тебе в головах. / Ласка ж та пильная, чула, прихильная / Буде твій сон стерегти; / Мати глядить тебе, квітко похильная, – / Щиро впевняйся їй ти. / І все життя твоє буду, дитя моє, Серцем тебе пильнувать, / І спочування повік таке самеє / Буду тобі уділять.

Модель любові і толерантності у стосунках між дітьми виразно постає у вірші «Дітвора»:

Буде гоже все / У тих діток, що бояться / Сварки, бо несе / Тая сварка всяке лихо!.. / Треба так робить, / Щоб без сварки любо й тихо / Діткам в світі жити!

Чільне місце у творчості Олени Пчілки займає концепт «рідний край», який тісно пов'язаний з концептом «рідної природи». Тему природи потрактовано як органічне для дитини середовище, що є джерелом радості. Очевидно така позиція автора тягнє до міфологеми «золотого віку», як щасливого і безтурботного стану первісного людства, яке жило в гармонії з природою. Своєрідною інтерпретацією міфу про золотий вік є біблійне оповідання про життя перших людей у раю, звідки вони були вигнані Богом за непослух. Християнська духовна традиція, яка є одним з основних джерел української культури, пройнята своєрідною ностальгією за втраченим раєм. Міфологема «золотого віку» відсилає до ідеального минулого, яким, на думку дорослих, є дитинство [22]. Дитина сприймається як копія Адама перед гріхопадінням. Саме тому вірші про природу є обов'язковим компонентом дитячої поезії. Така поезія, на нашу думку, має на меті поляризувати світ дорослих і світ дитинства, як чистий біблійний світ – рай на землі. Як зразок читаємо в Олени Пчілки:

Гайда, дітки, у садок! / Любо там та мило! / Скільки всяких там квіток / Сей рік уродило! / Повна рожа, мак чубатий, / Між куцями м'ята, / І барвіночок хрещатий / Стелеться до хати. / Сонце з неба світить, гріє, / Сяє, мов сміється, / І, як вільна пташка, мрія / До небес несеться. («Діточкам»).

Раєм на землі, де завжди звучить рідна мова, була для письменниці Волинь:

Волинь незабутня, країно славутня! / У пишній красі ти красуєш! / Здавен твою бачу українську вдачу, / Здавен мою душу чаруєш! / Я рідну мову, ту любу розмову / В краях твоїх всюди вчуваю, / Те слово живуче – віки невмируче – / Я скрізь в тобі серцем вітаю. («Волинські спогади»).

Дитина, перебуваючи у своєму раю, спілкується з тваринами, знаходить з ними спільну мову, як і біблійний Адам. Людина і тварина знаходяться в однакових умовах і мають однакові інтелектуальні здібності. Пор.:

А тим часом він (котик – С. Б.) найвся, / Коло мене умоствився, / Стиха казочку муркоче, / А я слухаю охоче! («Котик-мурчик»).

Гоп, скок, руки в боки, / Прилетіли три сороки, / Сіли вони на тинок, / Мене кличуть у танок. («Пісенька»).

Присутність міфологізованого образу дитини у поезії можна пояснити ще й тим, що в традиційному селянському побуті, за твердженням О. Панченка, діти практично прирівнювались до домашніх тварин, вони були такою ж власністю для батьків, як корови чи вівці [14]. Пор.:

...дітвора питає / Та цікаво в старі очі діду заглядає. / Ось слухайте, козенята, наставляйте вуха, / Цитуйте ж мені, неслухняний нехай і не слуха. («Івасик»).

Завдяки Олені Пчілці образи котика і зайчика, як одних з наймиролюбніших тваринок української природи, утвердилися і стали традиційними для художньої дитячої літератури («Зайчатко й хлоп'ятко», «Зайчик-джигунчик», «Замислений котик», «Котик-мурчик», «Мудра кицька», «Співаки»).

Чи ти бач, як умудрився / Зайчик наш збратись? / Бо схотілось йому дуже / Паничем здаватись. («Зайчик-джигунчик»).

Кицьки Нявки іменини / Швидко, швидко надійдуть; / Віншувати до хатини / Всі котяточка прийдуть. («Співаки»).

Концепт «дитинство» у творчості Олени Пчілки тісно пов'язаний також з темою дитячих розваг та ігор, яка була цілком новою на той час («Снігова баба», «З гринджолятами»), темою значущості освіти («Вертаються школярики», «Замислений котик»), морально-етичними темами (найбільш висвітлено в байках).

Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття відбуваються істотні зміни в українській дитячій літературі, які пов'язані із зміною розуміння концепту «дитинство», переминою в ставленні до дітей, застосуванням нових форм і методів виховання та навчання. Характерним у цьому плані є написання оригінальних творів для дітей та переклади творів дитячої літератури з іноземних мов. У тогочасному українському культурному житті в цілому і формуванні дитячого світогляду зокрема часопис «Молода Україна» Олени Пчілки відіграв значну роль. Він вперше стверджував повноцінність україномовної дитячої літератури (як оригінальної україномовної творчості, так і перекладів світової класики); акцентуючи увагу на загальнолюдських цінностях, виховував національно свідому людину, яка шанує історію, традиції і звичаї народу. Авторська і редакторська діяльність Олени Пчілки заклала основи сприйняття дитини як повноцінної особистості з власним, відмінним від дорослих, внутрішнім світом.

Література

1. Антипчук Н. Журнал «Молода Україна» Олени Пчілки, його ідейно-естетична та виховна цінність / Н. Антипчук // Українська мова й література в школі. – К., 2009. – № 6. – С. 39-43.
2. Антипчук Н. Журнал «Молода Україна»: місце і роль у розвитку української дитячої літератури: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Антипчук Надія Василівна. – Київ, 2007.
3. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 1999. – 416 с.
4. Від редакції. В справі рідного краю // Рідний край. – 1910. – № 1. – С. 1-4.
5. Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 491-501.
6. Дзюбишина-Мельник Н. Олена Пчілка в дискурсі дитячої субкультури // Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика» / МОН України, Кам'янець-Подільський нац. у-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. – 2010. – Вип. 5. – С. 105-110.
7. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – 2-е вид., виправл. – К.: Факт, 2007. – 640 с; іл. – (Сер. «Висока полиця»).
8. Лист Михайла Павлика до Михайла Драгоманова від 1 червня 1893 р. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895) / Зладив М. Павлик. Видав д-р. Л. Когут. – Чернівці, 1911. – Т. VII (1892-1893). – С. 225-228.
9. Мамычева Д.И. Феномен детства в европейской культуре: от скрытого дискурса к научному знанию: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: специальность 24.00.01 -Теория и история культуры / Мамычева Диана Ивановна; С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург: 2009. – 29 с.
10. Мірошніченко Л. Олена Пчілка про світ дитини // Берегиня. – 1999. - № 3. – С. 3-8.
11. Молода Україна. – 1908. – № 1.
12. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти // Рідна школа. – 1998. – № 11. – С. 8-9.
13. Олесків-Фредорчакова С. Із спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка – С. 433-437.
14. Панченко А. Отношение к детям в русской традиционной культуре. // Отечественные записки. – 2004. – № 3 (18).
15. Пчілка Олена. Праця виховальна. – Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 191. – 5 арк.
16. Пчілка О. Твори / О. Пчілка. – К.: Дніпро, 1971. – 464 с.
17. Тихолоз Н. Виховання любов'ю: [педагогічні ідеали Ольги Франко з Хоружинських] / Н. Тихолоз // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2009. – № 5. – С. 86-95.
18. Українка Л. Документи і матеріали / Леся Українка. – К.: Наукова думка. – 1971. – 488 с.
19. Франко-Ключко А. Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей / Публ. В.Бонь // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів: Каменяр, 2007. – Вип. 7. – С. 317-320.
20. Франко Т. Мої спогади про батька // Спогади про Івана Франка. – С. 460-465.
21. Nowina-Sroczyńska Ewa, Przechroczone ramiona ojca: Studium etnologiczne o magicznych dzieciach. — todz: Wydawnictwo Uniwersytetu todzkiego, 1997. — 212 s.
22. Trommsdorff G. Kindheit im Kulturvergleich // Handbuch der Kinderforschung / M. Markefka & B. Nauck (HRSG.). - Neuwied: Luchterhand, 1993. – S. 45-65.